

Министерство образования Республики Беларусь
Учреждение образования
«Полоцкий государственный университет»

Романо-германская филология,
Контексты культуры
и литературные связи

Международный сборник научных статей

Новополоцк
2017

Редколлегия:

А.А. Гугнин – доктор филологических наук (отв. ред.);
Д.А. Кондаков – кандидат филологических наук;
Т.М. Гордеенок – кандидат филологических наук;
Р.В. Гуревич – доктор филологических наук;
Г.Н. Ермоленко – доктор филологических наук;
Е.А. Зачевский – доктор филологических наук;
З.И. Третьяк – кандидат филологических наук;
Н.Б. Лысова – кандидат филологических наук;
С.М. Лясевич – кандидат филологических наук;
С.Ф. Мусиенко – доктор филологических наук;
М.Д. Путрова – кандидат филологических наук;
Л.Д. Синькова – доктор филологических наук;
И.А. Чарота – доктор филологических наук.

Рецензенты:

кандидат филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой зарубежной литературы МГЛУ Ю.В. Стулов,
кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой перевода БГУ Д.О. Половцев

Романо-германская филология. Контексты культуры и литературные связи : междунар. сб. науч. ст. / Полоцкий гос. ун-т ; редкол.: А.А. Гугнин (отв. ред.) [и др.] – Новополоцк, 2017. – 352 с.
ISBN 978-985-531-572-9.

В настоящем международном научном сборнике, продолжающем предыдущие издания (2011 и 2013 гг.) кафедры мировой литературы и иностранных языков Полоцкого государственного университета, публикуются статьи по актуальным вопросам романо-германской и славянской филологии, методологии литературоведческих исследований, методике преподавания гуманитарных дисциплин. Особое внимание в данном сборнике уделено проблемам конкретно-исторического изучения литературных взаимосвязей, а также философским, социальным и литературоведческим аспектам изучения проблемы войны и мира.

УДК 82.0(082)
ББК 83.3(4)я43

9. Серебрянников, В.В. Социология войны / В.В. Серебрянников. – М.: Ось-89, 1998.
10. Кревельд, М. ван. Трансформация войны / Мартин ван Кревельд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.
11. Клаузевиц, К. О войне / К. Клаузевиц. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007.

САЦЫЯКУЛЬТУРНЫЯ ВЫМЯРЭННІ КАНЦЭПТУ «ВАЙНА» Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

І.У. Забалотная, П.І. Лявонова

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск (Беларусь)

Тэма Другой сусветнай вайны знайшла шырокае ўвасабленне ў розных відах беларускага мастацтва, і найперш у літаратуры і тэатры. Письменнікаў яднала, незалежна ад іх ідэйна-светапоглядных перакананняў, адзіная духоўная прастора – Беларусь. Матэрыялам для большасці твораў служылі рэальныя ваенныя падзеі. Дакументальнасць – галоўная рыса тагачаснага мастацтва. Існавала вельмі цеснае дачыненне мастакоў да лёсу народа, бо аўтар, герой і чытач (глядач) жылі ў адным трагічным часе. Герой мастацкага твора ўвасабляў, як правіла, не так індывідуальныя асаблівасці прыватнага лёсу, як агульнанародны погляд на з’явы, на тэндэнцыі развіцця ваенных падзей.

У вялікіх эпічных творах «Векамомныя дні» М. Лынькова і «Мінскі напрамак» І. Мележа найбольш ярка выявіўся актуальны пласт структуры канцэпту «вайна», калі на першы план выходзілі масавыя сцэны змагання з ворагам на фронце і ў партызанах, гераічныя подзвігі, а перажыванням чалавека месца амаль не знаходзілася. Творы вызначаліся панарамнасцю, шматпланавасцю, пэўнай аднастайнасцю кампазіцыйнай структуры. І. Мележ так ацэньваў свой твор: «Раман мой падобны многімі рысамі на другія раманы пра вайну, якія ствараліся ў тых гады. Ён шырокі па складзе дзеючых асоб і па ахопе падзей. Асноўная танальнасць яго – гераічная. Гэта кніга пра нашу перамогу ў Беларусі, пра вызваленчую бітву за беларускую зямлю ў 1944 годзе. Гэта кніга па задуме – пра веліч народнага подзвігу. З гэтай тэмай пераплятаюцца і маральныя праблемы, але яны маюць другараднае значэнне» [1, с. 8]. Панарамным твораў не хапала ўвагі да канкрэтнага чалавека, беларуса, адметнасці нацыянальнай гісторыі. Агульнай адзнакай такіх твораў становіўся паказ змагання супраць ворага за *агульную радзіму*, а роля беларусаў разглядалася ў арганічным спалучэнні з расійскай гісторыяй, пры гэтым ігнараваліся непамерна вялікія страты беларускага народа (улічваліся пакуты *ўсяго савецкага народа*). Разам з тым складвалася ўяўленне пра беларускую зямлю як партызанскую зону, што, з аднаго боку, вылучала беларускі народ як мужны і стойкі ў барацьбе з акупантамі, а, з другога боку, з’яўлялася ягоным нібыта «заслужаным» правам на ўваход у агульную савецкую сям’ю. Партызанскі міф, на думку П. Радлінга, «узносіў дасягненні беларусаў і адначасова прывязваў іх да братоў-расійцаў ды іншых народаў СССР. Ушанаванне ваеннага гераізму мыслілася адначасова як ода камуністычнаму кіраўніцтву і спосаб інтэграцыі беларусаў у савецкую сям’ю народаў» [2, с. 60].

Письменнікі не заставаліся нязменнымі ў сваіх перакананнях, якія ўдакладнялі ў адпаведнасці з часам. Так, напрыклад, І. Шамякін у пенталогіі «Трывожнае шчасце» (1956–1963) выявіў тыповы для свайго пакалення бачанне жыцця, калі людзі верылі ў сацыялістычныя ідэалы, у светлую будучыню пасля перамогі, не сумняваліся ў правільнасці палітыкі камуністычнай партыі. Наватарскі змест яго аповесці «Гандлярка і пэст» у выбары галоўнай гераіні – жанчыны з сацыяльных нізоў, якая рызыкуе жыццём дзеля выраставання падпольшчыка, дзеля абароны ад фашыстаў сваёй маленькай дачкі, свайго дома, радзімы. Духоўнае ўзвышэнне звычайнай гандляркі з Камароўкі, трагічны лёс жанчыны на вайне – такі змест, хаця і быў наватарскім, усё ж цалкам укладаўся ў ідэалогію свайго часу. А вось аповесць «Ахвяры» (1990) напісана настолькі рэалістычна-праўдзіва, што нагадвае сабой творы В. Быкава і А. Адамовіча. Значынная роля «асобых» атрадаў у партызанскім руху раскрываецца праз псіхалогію і ўчынкі жорсткага прагматыка і прыстасаванца маёра Золатава, які ў вайну загубіў сапраўдных змагароў і патрыётаў (падпольшчыка Шабовіча, хворага начальніка штаба Брагінскага), а пасля вайны здолеў «выстраліць па жыццях» камандзіра партызанскага атрада А. Мана і камісара Кіпеня. Стварэнне вобраза Золатава – удзельніка вайны, прытым не шэраговага байца, а камандзіра, які не давяраў ні арыштаванаму, ні жонцы, ні сябру, ні начальніку, а «ачышчаў», «пазбаўляў» дзяржаву ад «маладушных», дзеля таго толькі, каб выслужыцца самому – сапраўднае наватарства ў творчасці І. Шамякіна, сведчанне яго творчай эвалюцыі.

В. Адамчык у тэтралогіі, якая аб’яднала раманы «Чужая бацькаўшчына» (1977), «Год нулявы» (1982), «І скажа той, хто народзіцца» (1985), «Голас крыві брата твайго» (1990), выяўляе нацыянальны аспект асэнсавання вайны. У цэнтры раманага цыкла знаходзіцца лёс *народа* Заходняй Беларусі напярэдадні і ў час Другой сусветнай вайны. Вёсачка Верасава, дзе і адбываюцца асноўныя падзеі, становіцца нацыянальным домам, своеасаблівым косма-псіха-логасам Заходняй Беларусі. У раманах створана цэлая

галерэя запамінальных народных вобразаў (справядлівы і мужны Улас Корсак, добрая і чулая Хрысця, працаўнік і прыстасаванец Імполь Верамей, Міця Корсак, які шукае беларускую ідэю, бацькаўшчыну і імкнецца да навукі, жорсткі партызан Жэнік Рэпка, які нагадвае сапраўднага бандыта і інш.).

Сацыяльны аспект канцэпту «вайна» выявіўся таксама і ў раскрыцці праблемы культурнага памежжа. Блізкае суседства з Польшчай параджала ў жыхароў Заходняй Беларусі ідэнтыфікацыю на канфесіянальным узроўні: найчасцей яны атаясамлівалі сябе з палякамі або з беларусамі. За доўгі час свайго існавання пад палякамі, а затым – саветамі, яны прызвычаліся да пакут, нават вайна бачылася імі як нешта звычайнае, можа, як сродак добрых перамен на будучае.

Нацыянальныя праблемы самасвядомасці і вызвалення звязаныя ў тэатралогіі непасрэдна з вайной, якая паказана ва ўсёй сваёй жорсткасці. Ворагамі сялян выступаюць як нямецкія акупанты, так і казакі, Беларускае краёвае армія (БКА), у склад якой уваходзілі беларусы. Так, казакі моцна збіваюць нагайкай Уласа Корсака, які не ведае, хто зрэзаў тэлеграфныя ступы, пасля яны здзекуюцца з Ваўчка, якога прымуслілі рэзаць ступы партызаны, ні за што забіваюць маладую дзяўчыну.

Ідэя знішчэння ворага часам ставілася вышэй за жыццё чалавека ці нават цэлай вёскі. Паказальная сцэна пакарання партызанамі казака. Партызан Жэнік Рэпка схапіў аднаго з казакаў і адсек яму галаву. Ён зусім не падумаў пра вясцоўцаў, якім казакі абавязкова папомсцяцца. Так і здарылася: людзей сагналі ў гумно і спалілі. Стары Корсак шчыра не разумее, чаму няма справядлівасці, чаму ваююць са звычайнымі людзьмі. Пра зніжэнне каштоўнасці асобы чалавека разважае стары Корсак: «Цяпер свет такі – наздзекуюцца, наб'юць, – і не акажыся, а слова вымавіш – застрэляць. Што значыць цяпер чалавек? Хто з ім лічыцца?» [3, с. 74]. Асабліва вострае гучанне такая праблема набывае праз сюжэтную лінію Міці Корсака. Ён трапляе ў Беларускае краёвае абарону пад уплывам Камашылы, які запэўнівае яго ў тым, што ёй патрэбныя людзі, моцныя духам і самаахвярныя, якія змогуць адрадыць нацыю. Але замест адрадыння адбываецца самавынішчэнне нацыі. Жудасную сутнасць БКА Міця ўсвядоміў нашмат пазней, будучы ў ачапленні, калі расстрэльвалі арыштаваных беларускіх жанчын і мужчын (сярод якіх былі яго сябры Царык і Хрысця). Пахіснулася звычайная дыферэнцыяцыя на сваіх і ворагаў: паняцце «вораг» настолькі пашырылася, што схема падзелу на «свае і ворагі» стала перайначвацца на «свае і «свае»».

У раманах выяўляюцца фальклорна-этнаграфічныя адносіны беларусаў да свету (паказваюцца сумныя і радасныя падзеі, якія звязваюць людзей у адно цэлае, – Каляды, Вялікдзень, хрэсьбіны, малацьба, пажар, паводка і інш.). Яны змяшчаюць у сабе традыцыйнае ўяўленне пра цыклічнасць, кругазварот падзей і з'яў у гісторыі чалавека і народа. В. Адамчык стварае своеасаблівую філасофію гісторыі народа: кожны раз з прыходам новых «акупантаў» яна паўтараецца нанова, ідзе як бы па замкнёным коле. Але верасаўцы імкнуцца разарваць замкнёны цыкл, вырвацца з яго, ствараць іншую, не залежную ні ад якіх чужынцаў, гісторыю. Такое жаданне прасочваецца на прыкладзе жыццёвай драмы Алесі Корсак. Ахвярны лёс Хрысці, якая працавала ў шпіталі, дапамагала палонным перайсці да партызан, ратавала яўрэя, за што і паплацілася ўласным жыццём, сведчыць пра мужнасць беларусаў. Міця Корсак, зразумеўшы сапраўдны «твар» БКА, уцякае з яе, спадзеючыся стаць годным абаронцам радзімы. Але ён гіне ад кулі свайго ж партызана-бандыта.

Аўтарская канцэпцыя ваеннай гісторыі Заходняй Беларусі ўключае думку пра тое, што ідэйных перакананняў недастаткова для вырашэння экзістэнцыяльнага выбару чалавека, што трэба глядзець на асобу як на адзінку народнай плыні больш глыбока і цэласна. Ідэйныя перакананні не засцераглі ад трагедыі Міцю Корсака, а Жэніка Рэпку ад цэлага шэрагу злачыстваў. У той самы час бацька Міці Улас і Хрысця не разважалі пра ідэйныя перакананні, а ўсё рабілі па-людску, па-хрысціянску, выяўляючы найлепшыя рысы нацыянальнага характару. Нязменная прыхільнасць чалавека сваім ідэйным перакананням часта вядзе яго да духоўнага спусташэння, да страты арыенціраў на шляху да ісціны. Так здарылася з Міцем Корсакам. Ва ўмовах небывала вялікага панавання зла пераадолець яго звычайнаму чалавеку надзвычай цяжка. У зменлівых, непрадказальных абставінах ваеннага быцця чалавек часта не паспявае кардынальна перагледзець свае погляды і гіне. Назва рамана «Голас крыві брата твайго» адсылае да Кнігі Быцця з Бібліі, нагадвае пра грахоўнасць забойства, заклікае да разгляду падзей вайны не толькі як змагання супраць нямецкіх захопнікаў, але і як забойства сваіх сваімі ж. Трагічны падзел народа на партызан і паліцаў, пакуты людзей яшчэ і ад казакаў, атрадаў самааховы пераўтваралі вайну з фашызмам у вайну грамадзянскую, братазабойную, што актыўна выкарыстоўвалася немцамі. Народная гісторыя, па В. Адамчыку, складаецца з паўсядзённасці, з асабістай гісторыі быцця чалавека, яго сям'і, аднавяскоўцаў, сувязі аднаго і ўсіх.

У І. Чыгрынава народны погляд на жыццё ў акупаванай Беларусі, на нашу думку, больш аптымістычны, чым у В. Адамчыка. Ва ўсім цыкле раманаў, пачынаючы з першага («Плач перапёлкі»), І. Чыгрынаў праводзіць ідэю пра тое, што ў час вайны беларусы адчулі і ўсвядомілі сябе нацыяй, якая ішла ў першых шэрагах змагароў з фашызмам, іменна дзякуючы адчуванню чалавекам злітнасці свайго ўласнага лёсу з лёсам сваякоў, сяброў, большасці аднавяскоўцаў. У раманах паказана, як верамейкаўцы перад тварам невядомай пагрозы часцей збіраліся разам, абмяркоўвалі падзеі (плач перапёлкі, забойства лася,

дзэрцірства з фронту, намеры паліцаяў і г.д.), наведвалі парадзіху, жалі жыта, дзялілі калгасную маёмасць (каб не дасталася ворагу), варажылі, успаміналі малітвы, замовы, паданні, выбаўлялі палонных з канцлагера. Шматгеройнасць, шматлюднасць раманаў (вобразы Дзяніса і Масея Зазыбаў, Парфена Вяршкова, Кузьмы Прыбыткова, Чубара, Марылі, кіраўнікоў падполля, партызан, паліцаяў, прыгожай Карпілавай Ганны, смелай і знаходлівай Дуні Пракопкінай, рашучай Палагі Хахловой і інш.) мае ў І. Чыгрынава канцэптальны характар. Письменнік стварае ўражлівы вобраз народнага жыцця, перадае пульсацыю настраў, развіццё думак, паказвае, як у людзей усплывае тое, глыбінна-анталагічнае народнае ўсведамленне сябе і свету, якое замацавалася ў традыцыях, звычаях, у фальклору і якое спрадвеку яднала чалавека з супольнасцю, прымушала бараніць свой дом і зямлю. Апошні з пяці раманаў мае сімвалічную назву – «Не ўсе мы згінем». І гэта, нягледзячы на заложніцтва ўсяго народа, падаўшага пад акупацыю, на незлічоныя ахвяры, падзел на «сваіх» і «не сваіх», які пачаўся яшчэ да вайны, а потым адгукаўся звярынай нянавісцю, забойствам дзяцей (трагедыя сем'яў братоў Касцюкоў). Адна са скразных жыццесцвярджалых ідэй рамана – гэта ўпэўненасць аўтара ў тым, што чалавечы жыццё мае сваё апраўданне толькі тады, калі чалавек жыве не дзеля аднаго сябе, што народ творыць сам сябе. Апраўданне чалавека як істоты духоўнай, маральнай, творчай пацвярджаецца драматычнымі або трагічнымі лёсамі герояў раманага цыкла, якія здзяйснялі свой подзвіг у імя будучыні.

Раскрыццё ідэалогіі нацызму, яе вытокаў і сутнасці складае філасофскі і сацыяльны аспекты зместу канцэпту «вайна» ў рамане К. Чорнага «Вялікі дзень». Філасофскі аспект звязаны з асэнсаваннем экзістэнцыяльных праблем, якія выявіліся ў лініях сувязі «вайна і час», «вайна і памяць» (ахвярнасць і духоўная стойкасць народа). Лінія сувязі «вайна і мір» яскрава высвечваецца ў пратэсце супраць вайны (у тым ліку і ядзернай), у паказе прычын сусветных войнаў. Назва рамана К. Чорнага «Вялікі дзень» сімвалічная і шматсэнсоўная, бо для прыхільнікаў тэорыі нацызму (Тоўхарт і яго паплечнікі-памагатыя Адам Блецка, Гальвас, Эміль Клебер) вялікі дзень настане з усталяваннем у свеце нацысцкага парадку, а для сялян, якія жывуць са сваёй працы на зямлі, надыход вялікага дня азначае спакойнае жыццё без вайны і прымусу. Тоўхарт прапаведуе бязлітаснасць і нянавісць замест спачування, бо менавіта такія пачуцці дазваляюць панаваць над людзьмі, а культура і цывілізацыя дасягнулі свайго ўзроўню праз знішчэнне чалавека чалавекам, слабейшага мацнейшым. Фізічная сіла, згодна з філасофіяй нацызму, вырашае ўзаемаадносіны паміж людзьмі і краінамі, ад іх патрабуецца толькі бяздумнае падпарадкаванне і выкананне загадаў. «... я буду глядзець яму ў вочы, наставіўшы на яго зброю, ён глыбока ўверуе, што я не лгу. Каб дагадзіць мне, ён будзе ісці сам супраць свае душы» [4, с. 262], – гаворыць Тоўхарт. Пад уплыў ідэалогіі нацызму падпадае Адам Блецка (сын «кулака», былога заможнага селяніна), чалавек без усякіх перакананняў, які непасрэдна вінаваты ў забойстве брата, а ўскосна – і ў смерці маці. У Германіі Адам з лёгкасцю прымае філасофію нацызму, жадаючы панавання, улады ці нават пагарды з суайчыннікаў. Пад уплыў нацысцкай ідэалогіі падпадае і бацька Адама, Ксавэр Блецка, які вылучаўся няўстойлівай душэўнай арганізацыяй, да таго ж меў асаблівую прагнасць да багацця. У рамане па-мастацку абгрунтоўваюцца прычыны з'яўлення прыхільнікаў нацысцкай ідэалогіі (разгубленасць перад будучыняй, адсутнасць жыццёвых арыенціраў, імкненне да ўлады і панавання).

Сацыяльны і асобны аспекты канцэпту «вайна» атрымлівае сваё вырашэнне ў рамане Я. Брыля «Птушкі і гнёзды» (1964). Аўтар малюе вобразы нацыстаў і ненацыстаў, але ўжо знутры, вачыма палоннага беларуса Алеса Руневіча.

Ад 60-х да 90-х гадоў В. Быкаў прайшоў «доўгую дарогу», хаця яго франтавыя і партызанскія апошні, творы, блізкія да філасофскай прозы (апавяданні, прыпавесці і інш.) уяўляюць сабой не суму больш або менш удалых дыскурсаў, а цэласную мастацкую сістэму. Асобны аспект актуалізаваўся ў мадэлі адносінаў чалавека да вайны. Письменнік засведчыў мужнасць або баязлівасць асобы, франтавое братэрства, псіхалогію і глыбіню свядомасці здрадніка. Мянлася праблематыка, удасканальваўся стыль, развіваліся і ўдакладняліся светапоглядныя арыенціры пісьменніка, нязменнай заставалася агульная канцэпцыя яго творчасці. Гэта адданасць праўдзе сітуацый і характараў, глыбіня пранікнення ў таямніцы псіхалогіі герояў, надзвычайная абвостранасць іх маральнага супрацьстаяння, прадметнасць (рэчыўнасць) вобразнага бачання свету, лаканізм у апісанні самай будзённай канкрэтыкі і самых звычайных з выгляду, вонкава някідкіх, але духоўна моцных людзей. І яшчэ адна нязменная якасць яго таленту, – заўсёдная балючая думка пра гістарычны лёс Беларусі, пра тое, што страты і ахвяры Другой сусветнай вайны неаддзельныя ад «вялікіх пераломоў», тых драматычных і трагічных узрушэнняў народа (рэвалюцыі, грамадзянскай вайны, калектывізацыі, масавых рэпрэсій), якія ёй папярэднічалі.

Беларускія пісьменнікі выявілі цэлы шэраг апазіцый, адлюстраваных у гэтых іншых складніках канцэпту «вайна»: нямецкая і руская (савецкая) армія, народ і вораг, народ і ўлада, чалавек і радзіма, гістарычная неабходнасць і асабістыя пабуджэнні, падзеі вайны ва ўспрыманні яе ўдзельнікаў і ў памяці іх нашчадкаў і інш.

Вайна ў беларускай літаратуры выступае не як абстрактна-ўніверсальная падзея, а ў сваім канкрэтным, нацыянальным, палітычным, сацыяльным, чалавечым вымярэннях. Тут знайшлі адбітак рэаліі абе-

дзвюх сусветных войн, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі: гібенне і гібель салдат у акопах імперыялістычнай вайны за чужыя інтарэсы, усведамленне беларусамі міру і стварэння ўласнай дзяржавы як першай жыццёвай неабходнасці, драматычны пошук радзімы і будучыні для сваіх дзяцей у час паміж Першай і Другой сусветнай войнамі, адчуванне гэтага часу як вялікага невядомага злодзея, які ўкраў у чалавека шчасце жыць з сям'ёй на сваёй радзіме, акупацыя ўсёй тэрыторыі Беларусі, генацыд народа, калабарацыянiзм і масавы партызанскі рух як выявы імкнення да выжывання або бязлітаснай барацьбы, масавы гераiзм байцоў на фронце і ў тыле, удзел у вайне жанчын і дзяцей, бязмерная ахвярнасць усяго народа.

Канцэпт вайны выявіўся ў філасофскім, сацыяльным і асобасным аспектах па наступных лініях змястоўнага напаўнення.

«*Вайна і асоба*». Высвяціліся такія звенні гэтай лініі сувязі, як трагізм існавання чалавека, узрушанага вайной, чалавек-працаўнік на фронце, згуртаванасць яго з франтавым братэрствам, мужнасць, стойкасць, будзённы (не пафасны) гераiзм, вернасць воінскаму абавязку або кар'ерызм і дэмагогія шмат каго з тых, хто аддае каманды, маральны выбар асобы паміж інстынктам выжывання і сумленнасцю, адданасцю абавязку, магчымасці кахання на вайне, віна і адказнасць асобы, адкрыццё ў ворагу чалавека і перажыванне жahlівасці яго забойства (В. Быкаў, В. Адамчык, І. Шамякін, А. Адамовіч і інш.).

Лінія сувязі «*вайна і грамадства*», праявілася ў паказе розных граней сацыяльнага жыцця і іх уплыву на свядомасць людзей. Найперш, гэта ўзрушэнне ад катастроф, якія абрынуліся на грамадства і вынікам якіх сталі зрухі ў свядомасці. Так, Першая сусветная вайна і рэвалюцыя, тэрытарыяльны падзел Беларусі як вынік мірнай дамовы паміж дзвюма варагуючымі ваеннымі кааліцыямі паскорылі ўсведамленне беларусамі неабходнасці мець уласную дзяржаву. Атрыманне сялянамі кавалкаў панскай зямлі, а затым гвалтоўнае пазбаўленне іх ад маёмасці (у час калектывізацыі), масавыя рэпрэсіі, учынення таталітарным рэжымам у дачыненні да сялян і інтэлігенцыі, – усё гэта балюча і згубна паўплывала як на калектывную, так і на індывідуальную свядомасць. Па сведчанні шмат якіх замежных палітычных дзеячаў, наведаных Савецкі Саюз (Б. Расела, У. Чэрчыля і інш.), такога вялікага ўзрушэння не зведалі іншыя еўрапейскія народы. Гістарычны парадокс эпохі, калі народ, які ваюе за нацыянальную незалежнасць, не свабодны ад ціску рэпрэсіўнай сістэмы сваёй дзяржавы, з найбольшай выразнасцю ўвасоблены ў прозе К. Чорнага і В. Быкава. Ідэалогію нацызму выкрывалі К. Чорны, Я. Брыль, А. Адамовіч.

Лінія сувязей «*вайна і радзіма*» разгаліноўваецца на кірункі «вайна і зямля» (як уласнасць, аснова дабрабыту), «вайна і прырода», «вайна і народ», хаця апошні кірунак часткова ўваходзіць у аспект «вайна і грамадства». У ваеннай мастацкай прозе прырода сімвалізуе радзіму. Замілаванне да роднай зямлі займае цэнтральнае месца ў свядомасці байца або партызана, усяляе ў яго велізарную духоўную сілу. Вайна паставіла пытанне, быць ці не быць беларускаму народу як пэўнай нацыянальнай адзінцы. І вялікай рухаючай сілай у бязлітаснай барацьбе з фашызмам стала адчуванне чалавекам аднасці са сваёй зямлёй, спачуванне і жаль да старых і малых, да сваякоў, сяброў і суседзяў, – аднасць з усім народам. Народ, родная зямля разумеюцца яшчэ і як катэгорыі духоўныя, бо зямля – гэта не проста геаграфічная прастора, а адна з форм нацыянальнага косма-псіха-логасу. Пераканаўча вытлумачаныя ў прозе і такія грамадскія з'явы, як шырокі партызанскі рух, які паслужыў абароне ўсёй вялікай краіны, калабарацыянiзм і здрадніцтва, небяспека для асобы мець нязменныя (застылыя) ідэйныя ўстаноўкі, незалежна ад зменлівых рэалій жыцця. Паняцце «патрыятызм» падаецца як афіцыйны, ваенна-дзяржаўны, і як сапраўды народны (спрадвечна ісцінны), пры гэтым пераважае ціск на асобу дзяржаўнага патрыятызму, які вядзе да расчাপлення свядомасці, страты чалавечнасці або да злачынства, якое ўсведамляецца чалавекам не адразу. У шматлікіх і разнастайных падрабязнасцях літаратура зафіксавала ахвярнасць народа ў акупаванай Беларусі.

Лінія сувязі «*вайна і памяць*» або дачыненні чалавека (грамадства) і часу раскрываецца не столькі ў астранамічным, колькі ў сацыяльна-філасофскім плане (А. Адамовіч, С. Алексіевіч, В. Казько).

Ланцужок значэнняў тыпу: пакуты – бежанства – фронт – партызаны – армія – зброя – паражэнні – плен – наступленні або страх – страты – гвалт – зменлівасць лёсу – супраціўленне – смерць / стойкасць – цана перамогі складае *актуальны пласт* структуры канцэпту «вайна». *Гістарычны ўзровень* структуры канцэпту ўвасабляе памяць народа пра войны, што вяліся на тэрыторыі яго пражывання, выявіўся вонкава някідкі (будзённы) гераiзм народа ў час несправядлівых захопніцкіх войн.

На трэцім, *глыбінна-сэнсавым* узроўні структуры канцэпту «вайна» беларуская проза зрабіла найважнейшы ўнёсак у нацыянальную мастацкую культуру, выявіўшы тым самым і ўніверсальную культуру. У якасці ўніверсальнай выступаюць простыя і адначасова глыбінныя (базавыя) каштоўнасці, якія спрадвеку складалі аснову індывідуальнага светаадчування і светапогляду. Гэта «мір», «жыццё», «імкненне годна выканаць воінскі абавязак», «сумленнасць», «адказнасць», «няскоранасць духу», «экзістэнцыяльны выбар на карысць свабоды», «гатоўнасць абараняць радзіму аж да ахвяравання сабой». На глыбінна-сэнсавым узроўні разумеюцца, з аднаго боку, тыя ж самыя аспекты, якія ўваходзяць у актуальны і гістарычны пласты, а з другога, да іх дадаюцца і іншыя, такія, як «асоба», «свабода», «вайна і кахання», «апраўданне

віны», «вера ў ідэалы», «чалавечнасць замест жорсткасці», «жанчына і вайна» і інш. Такімі якасцямі ўзважваецца каштоўнасць асноў чалавечага існавання, і яны вымяраюцца і ацэньваюцца пераважна ва ўніверсальным кантэксце.

ЛІТАРАТУРА

1. Андраюк, С. Дарога ў вялікае жыццё / С. Андраюк // Выбраныя творы / І. Мележ; Уклад., прадм. і камент. С. Андраюка. – Мінск: Беллітфонд, 2001.
2. Радлінг, П. Вялікая Айчынная вайна ў святломасці беларусаў / П. Радлінг // Arche. – 2008. – № 5.
3. Адамчык, В. Голас крыві брата твайго / В. Адамчык. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1991.
4. Чорны, К. Вялікі дзень / К. Чорны // Збор твораў у 8 тамах. – Т. 6. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1974.

«ПРОКЛЯТЫ НАШ ВОРАГ»: ПОШУКІ «ЧУЖОГА» Ў БЕЛАРУСКОЙ ПРОЗЕ ПРА ПЕРШУЮ СУСВЕТНУЮ ВАЙНУ

З.І. Трацяк

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, Беларусь

Апазіцыя «сваё-чужое» заўсёды вызначала светапогляд чалавека. У аснову дадзенай канцэпцыі пакладзена жаданне сістэматызаваць разнастайныя праявы жыцця на пэўных этапах гісторыі. Вынік падобнага ўпарадкавання – нацыянальна маркіраваныя стэрэатыпы, што пераходзілі ў спадчыну ад аднаго пакалення да другога. Традыцыйна «сваім» лічыўся суайчыннік, які вызнаваў тую ж рэлігію, знаходзіўся на аднолькавай прыступцы сацыяльнай лесвіцы, быў надзелены падобным вопытам. Звычайная для большасці схема разбуралася пад уплывам грамадскіх катаклізмаў. Для маладога беларускага этнасу ім стала Першая сусветная вайна. 1914–1918 гады падштурхнулі чалавека да разважанняў пра спрадвечныя праблемы імперыі, дзе суіснавалі прадстаўнікі розных веравызнанняў, гістарычна варожых адзін аднаму народаў. Нягледзячы на гэтыя адрозненні яны маглі выконваць падобныя сацыяльныя функцыі і проціпастаўляць сябе царскім уладам. Зразумела, што ў гэтых абставінах правіла «“Мы” – усе тут, па гэты бок; “вораг” існуе недзе там. “Мы” – асобы са сваімі імёнамі і самасвядомасцю; “ён” – звычайная калектыўная істота. Нас бачна; а яго – не. Мы – звычайныя; ён – недарэка. Нашы правы – нешта натуральнае; іх – нейкая анамалія. Ён горшы за нас*» [1, р. 75] не спрацоўвала.

Айчынным літаратурна-мастацкім творам, што з’явіліся ў першай трэці ХХ стагоддзя, уяўляюць каштоўную крыніцу, якая дазваляе вывучаць дачыненні «свайго-чужога». Апазіцыя «мы – яны» яшчэ да вайны характарызавала быццё чалавека на беларускіх (па этнічным складзе) землях. Першая сусветная толькі ўскладніла дачыненні «свайго-чужога». Персанажы сутыкаліся з літасцю ворага і злачынствамі казакоў, чулі пра пагромы і бачылі галечу яўрэйскіх сем’яў, баранілі адзінаверную Сербію і пакутавалі ад рук праваслаўных.

Ворагам, паводле імперскай прапаганды, лічыўся немец ці аўстрыец, які ішоў на ўсход з крыва-жэрнымі намерамі. Абстрактны вобраз, народжаны прэсай, прамовамі прадстаўнікоў улады, царквы і камандавання, выклікаў гіпертрафавана адмоўныя эмоцыі. Салдата вучылі, што пачвару неабходна няўхільна і бязлітасна знішчаць. Знаёмства з франтавой рэальнасцю выклікала кагнітыўны дысананс. Высвятлялася, што «чужым» (ворагам) быў той, хто ў іншай краіне выконваў падобныя сацыяльныя функцыі, разумеў жыццё простага чалавека знутры. Прыходзіла ўсведамленне таго, што папярэднія ўяўленні – міф. Персанаж больш не захапляўся прамовамі кшталту: «Прокляты наш вораг – Нямецчына захацела пакрыўдзіць адзінаверную з намі, рускімі, невялічку Сербію. Але наш бацюшка-цар гэтага не дапусціць ... Мы першыя не пачнём, але калі Нямецчына палезе, мы разаб’ём ёй морду ў квас» [2, с. 13]. Дзейная асоба усё больш крытычна ставілася да пачутага. Гэта не перашкаджала ідэолагам шукаць новыя «простыя ідэі, блізкія народнай святломасці ... катэгорыі, спрошчаную лексіку, гутарковую мову» [3, с. 66], якія яшчэ падтрымлівалі штучную нянавісць.

Асэнсаванне недарэчнасці прапагандысцкіх запатрабаванняў – самы «бяскрыўдны» шлях, па якому мог развіцца сюжэт. Часцей абіраўся іншы (абгрунтаваны спецыфікай вайны) сцэнар. Шал на кароткі час выходзіў на першы план: персанажы забываліся на чалавечыя каштоўнасці. Кіруючыся псеўдапатрыятызмам, ілжывым воінскім гонарам, амбіцыйнымі жаданнямі, далёкія ад мілітарызму людзі здзяйс-

* ‘We’ are all here on this side; ‘the enemy’ is over there. ‘We’ are individuals with names and personal identities; ‘he’ is a mere collective entity. We are visible; he is invisible. We are normal; he is grotesque. Our appurtenances are natural; his, bizarre. He is not as good as we are.